

Ewa Andrzejewska

Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego /
University of Kalisz

 <https://orcid.org/0000-0003-4804-9359>

Nieznany portret Kazimierza Małachowskiego w mundurze pułkownika Księstwa Warszawskiego w zbiorach Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej*

Summary

Unknown Portrait of Kazimierz Małachowski in the Uniform of a Colonel of the Duchy of Warsaw in the Collection of the Kalisz District Museum

This paper presents a proposal for the new identification of a man portrayed in a military uniform from the period of Duchy of Warsaw. This portrait was purchased for the collection of what was then Museum of the Kalisz Area (Muzeum Ziemi Kaliskiej) in December 1968 as an image of Jan Szczepkowski, a second lieutenant associated with the Kalisz Cadet Corps. However, the identity of the person portrayed has not been verified and the painting has never before been the subject of interest to researchers. In 2020–2021, an analysis of the details of the uniforms, distinctions was conducted in order to attempt to establish the military formation of the portrayed person. This was done based, *inter alia*, on comparative studies of known iconographic sources and regulations concerning military clothing of the time. Consultations with Przemysław Dunaj, an expert on 'colours and arms' and co-author of specialist publications, proved to be an important aid. It was determined that the person portrayed was wearing the uniform of the 1st Infantry Regiment of the Duchy of Warsaw,

* Dziękuję Przemysławowi Dunajowi za konsultacje i udzielenie cennych wskazówek bibliograficznych i ikonograficznych dotyczących dawnego umundurowania, dystynkcji i przepisów mundurowych.

according to the regulations that were in force between 1807 and 1810. These and other indications allowed for the more precise dating of the painting to the years 1808–1809 and for establishing the identity of the person as Colonel Kazimierz Małachowski, later general and participant in the November Rising.

Keywords: 19th century portrait, colonel's uniform, army of the Duchy of Warsaw, Kazimierz Małachowski, military decorations, military insignia, Kalisz District Museum

Translated by Konrad Szymborski

Streszczenie

Artykuł przedstawia propozycję nowej identyfikacji mężczyzny sportretowanego w mundurze wojskowym z okresu Księstwa Warszawskiego. Portret ten został zakupiony do zbiorów ówczesnego Muzeum Ziemi Kaliskiej w grudniu 1968 r. jako wizerunek Jana Szczepkowskiego, podporucznika związanego z kaliskim Korpusem Kadetów. Tożsamość sportretowanego nie została jednak zweryfikowana i obraz nigdy dotąd nie był przedmiotem zainteresowań badaczy. W latach 2020–2021 podjęta została analiza szczegółów umundurowania, dystynkcji i próba ustalenia formacji wojskowej sportretowanego, oparta m.in. na badaniach porównawczych znanych źródeł ikonograficznych i przepisów dotyczących ówczesnych ubiorów wojskowych. Istotną pomocą okazały się konsultacje z Przemysławem Dunajem, znawcą zagadnień związanych z „barwą i bronią” i współautorem specjalistycznych wydawnictw. Ustalono, że sportretowany wyobrażony został w mundurze 1. Pułku Piechoty Księstwa Warszawskiego zgodnym z przepisami, które obowiązywały między 1807 a 1810 r. Te i inne przesłanki pozwoliły na uściślenie datacji obrazu na lata 1808–1809 oraz na odczytanie tożsamości modelu, którym okazał się pułkownik Kazimierz Małachowski, późniejszy generał i uczestnik powstania listopadowego.

Słowa kluczowe: portret dziewiętnastowieczny, mundur pułkownika, armia Księstwa Warszawskiego, Kazimierz Małachowski, odznaczenia wojskowe, dystynkcje wojskowe, Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej

W grudniu 1968 r. do zbiorów ówczesnego Muzeum Ziemi Kaliskiej¹ zakupiono w jednym z warszawskich salonów Desy² dwa portrety młodych mężczyzn w historycznych mundurach. Zgodnie z ofertą sprzedawcy miały one przedstawiać dwóch braci, Jana i Łukasza Szczepkowskich, będących wykładowcami kaliskiego Korpusu Kadetów. Taka identyfikacja sportretowanych, prawdopodobnie w żaden sposób nie weryfikowana, przesądziła o nabyciu obrazów przez Muzeum. Zapewne w opinii o jej słuszności utwierdziła ówczesnych muzealników kartka z odręcznym napisem: *Jan Szczepkowski / brat Łukasza por. Szkoły Kadetów / w Kaliszu* naklejona na blejtram pierwszego z portretów (fot. 1). Obrazy wpisano do muzealnego inwentarza działu sztuki pod numerami MOZK/S/369 (dawny nr MZK/1468) i MOZK/S/368 (dawny nr MZK/1467), a w kwietniu 1969 r. dla obydwu muzealiów opracowano karty inwentarzowe, w których znalazły się podstawowe dane z pobieżnym opisem formalnym, bez prób datowania czy rozpoznania mundurów³.

1. Fragment odwrocia portretu mężczyzny w mundurze wojskowym z okresu Księstwa Warszawskiego z kartką informującą o rzekomej tożsamości modelu, nr inw. MOZK/S/369, Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej, fot. Ewa Andrzejewska

¹ W dniu 1 I 1976 r. kaliskie Muzeum zmieniło status i otrzymało obowiązującą do dziś nazwę: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej [dalej: MOZK]. J.A. Splitt, *Z dziejów kaliskiego muzealnictwa*, [w:] T. Baranowski, J.A. Splitt, L. Ziąbka, R. Żukowski, *Katalog wystawy archeologicznej w Kaliszu. Korzenie Kalisza*, Kalisz 2006, s. 23.

² Zachowane dokumenty nie zawierają informacji, w którym oddziale Desy zawarto transakcję.

³ E. Pierzyńska, Karty inwentarzowe MOZK/S/368 i MOZK/S/369 z 17 IV 1969, rękopisy w aktach działu sztuki MOZK.

Obydwa zakupione obrazy były w złym stanie. Lico obrazu uznanego za podobiznę Jana Szczepkowskiego nosiło ślady silnych przemalowań⁴, a jego płóciennopodobne podobrazie zostało w przeszłości nieumiejętnie zdublowane na tzw. klajster, który utworzył na odwrociu duże zacieki. W zgrubieniach masy dublażowej widoczna była pleśń. Silnie spękana warstwa malarska odspajała się od podobrazia daszkowatymi łuskami. W 1974 r. znalazły się środki na konserwację obrazu i obiekt trafił na kilka miesięcy do wrocławskiej pracowni Henryka Goika⁵. Po zakończeniu prac obraz wrócił do muzealnego magazynu. Dopiero w 1989 r. znalazł się na ekspozycji stałej, jako element aranżacji wnętrz klasycystycznego pałacu Lipskich w Lewkowie⁶. Umieszczono go wśród portretów sarmackich, stanowiących w większości dziewiętnastowieczne kopie malowanej galerii rodu Walewskich z ziemi sieradzkiej, traktując jako element niezbyt przemyślanego sztafażu tzw. salonu codziennego.

Powrót obrazu do głównej siedziby Muzeum w marcu 2020 r., związany z przygotowaniem do gruntownego remontu pałacu w Lewkowie, dał sposobność do pogłębionych analiz. Znakomitą okazją do nich była również nawiązana wówczas współpraca kaliskiego Muzeum z Przemysławem Dunajem – artystą plastykiem, ilustratorem i współautorem cenionych publikacji przedstawiających umundowanie i uzbrojenie wojska polskiego okresu wojen napoleońskich⁷.

Niestety, od czasu zakupu obrazu minęło 56 lat i z powodu braku źródeł nie udało się ustalić jego proveniencji, dziejów, danych poprzednich właścicieli ani okoliczności pojawienia się w handlu antykwarycznym. W archiwum muzealnym nie zachowały się dokumenty dotyczące zakupu obiektu i w efekcie lakoniczny zapis w księdze inwentarzowej oraz wspomniana już karta inwentarzowa są jedynymi źródłami informacji o pozyskaniu obiektu do zbioru muzealnego.

Obraz został namalowany w technice olejnej na grubo tkanym, konopnym zapewne płótnie pokrytym warstwą gruntu kredowo-klejowego⁸. Płótno o formacie stojącego prostokąta ma wymiary 73,5 x 61 cm. Na neutralnym, ciemnym tle o szarozielonym odcieniu wyobrażony został w półpostaci młody mężczyzna w mundurze. Model ukazany jest *en face*, z twarzą zwróconą lekko w prawo i wzrokiem

⁴ Przemalowania objęły 80% powierzchni warstwy malarskiej; H. Goik, Dokumentacja opisowa i fotograficzna prac konserwatorskich: Portret Jana Szczepkowskiego nr inw. 1467 z muzeum w Kaliszu, maszynopis w dziale sztuki MOZK, sygn. 10, s. 1.

⁵ *Ibidem*, s. 2–4.

⁶ Pałac, jako nowo powstały oddział kaliskiego Muzeum, został wówczas udostępniony zwiedzającym po trwającym kilka lat remoncie. J.A. Splitt, *op. cit.*, s. 27.

⁷ P. Dunaj, I. Piecyk, *Broń i barwa ułanów Księstwa Warszawskiego w latach 1807–1809*, [s.l.] 2019; *corundem*, *Broń i barwa ułanów Księstwa Warszawskiego w latach 1809–1812*, [s.l.] 2021; <https://napoleon.org.pl/index.php/biblioteka-barwy-i-broni> (dostęp: 26 II 2024).

⁸ H. Goik, *op. cit.*, s. 1.

skierowanym na wprost. Owalna twarz o bardzo długim, wydatnym nosie i świetlistych, szarozielonych oczach okolona jest gęstą ciemną fryzurą utworzoną ze spiętrzonych na czubku głowy drobnych loczków, nieco postrzępionych na końcach i lekko zaczesanych na czoło i skronie. W prawym uchu widoczny jest kolczyk. Dłoń prawej ręki, zgiętej w łokciu, spoczywa na rękojeści szabli z tak zwanym *felcechem*⁹. Mężczyzna ubrany jest w ciemnogrnatowy frak mundurowy z czerwoną wysoką stójką i biegnącym przez środek piersi zapięciem na złote guziki, które oznaczone są cyfrą „1”. Ramiona okrywają złote epolety z pojedynczą naszywką z gładkiego galonu i złotymi grubymi frędzlami zwanymi *bulionami*. Do munduru na piersi przypięte są na wstążkach dwa odznaczenia w formie krzyży – maltańskiego i pięcioramiennego (fot. 2).

2. Malarz nieznany, Portret mężczyzny w mundurze pułkownika Księstwa Warszawskiego (Kazimierza Małachowskiego), 1808–1809 r., nr inw. MOZK/S/369, Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej, fot. Ewa Andrzejewska

⁹ Był to rodzaj temblaka dystynkcyjnego, oficerskiego przy broni bocznej. Z. Żygulski (jun.), H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988, s. 412.

Analiza szczegółów umundurowania wsparta konsultacjami z Przemysławem Dunajem i badania porównawcze ze źródłami ikonograficznymi, a także przestudiowanie dawnych przepisów mundurowych (zwyczajowo nazywanych „przepisami ubiorczymi”) pozwoliły ustalić, że mężczyzna został sportretowany w mundurze 1. Pułku Piechoty Księstwa Warszawskiego¹⁰. Jest to tzw. mundur mały, na który składają się: granatowy frak z pąsowym kołnierzem i idącym przez środek piersi zapięciem na złote guziki oznaczone cyfrą „1”, odnoszącą się do numeru pułku (fot. 3). Wygląd munduru jest zgodny z wytycznymi przepisu wydanego przez Ministerstwo Wojny 2 marca 1807 r. (który notabene obowiązywał do września 1810 r.)¹¹. Czytamy w nim:

Legia 1-sza. Kurtka i rajtuzy granatowe, wyłogi żółte, kołnier i łapki pąsowe, lampasy żółte, guziki żółte numerowane podług regimentu 1, 2, 3 i 4. [...] Mundur mały. Frak granatowy, kołnier tego koloru co u kurtki, wypustki koloru podług wyłogów, na przodzie prosto zapięty. Guziki numerowane; szlify podług rangi i kapelus¹².

Opisane już wcześniej złote szlify z takimiż grubymi frędzlami i gładkimi naszywkami zdradzają, iż sportretowany służył w armii w randze pułkownika¹³.

Istotnym szczegółem są odznaczenia wojskowe zdobiące mundur. Na szaro-niebieskiej wstążce zawieszony jest krzyż kawalerski orderu *Virtuti Militari* z okresu Księstwa Warszawskiego: *Klasa trzecia: krzyż kawalerski czarno emaliowany do noszenia na lewej piersi*¹⁴. Drugim odznaczeniem, zawieszonym obok na czerwonej wstążce, jest odznaka Kawalera Legii Honorowej, będąca najwyższym odznaczeniem francuskim. Na portrecie widnieje wersja, którą zapewne należy wiązać z okresem I Cesarstwa 1804–1814: z emaliowanymi na białą ramionami krzyża maltańskiego i kulkami umieszczonymi na szpicach ramion¹⁵. Szczegółem, na który

¹⁰ Pułk ów wchodził w skład 1. Legii, jednej z trzech, na które podzielono wówczas armię Księstwa Warszawskiego (w 1809 r. przemianowano je na dywizje). Cf. *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, red. J. Sikorski, t. II, Warszawa 1966, s. 20; L. Ratajczyk, *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, Warszawa 1981, s. 89.

¹¹ Wówczas Ministerstwo Wojny wydało kolejny *Przepis Ubiorów dla Wojsk i Administracyów Wojennych Księstwa Warszawskiego*. Cf. P. Dunaj, I. Piecyk, *Broń i barwa [...] 1809–1812*, s. 16; Z. Żygulski (jun.), H. Wielecki, *op. cit.*, s. 57–58.

¹² Cyt. za: J. Czop, *Barwa armii Księstwa Warszawskiego oraz formacji polskich w służbie cesarza 1807–1814*, Rzeszów 2015, s. 82–83.

¹³ B. Gembarzewski, *Wojsko polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa 1905, s. 106.

¹⁴ K. Filipow, *Order Virtuti Militari 1792–1945*, Warszawa 1990, s. 42–44; B. Gembarzewski, *op. cit.*, s. 341.

¹⁵ S. Łoza, *Legia Honorowa w Polsce 1803–1923*, Zamość 1923, s. 14 oraz fig. 1 na s. 13; Z. Dunin-Wilczyński, *Legia Honorowa. Zarys historii orderu*, Warszawa 2002, s. 48 i 132.

warto zwrócić uwagę, jest też charakterystyczna fryzura modela. Przypomina ona uczesanie popularne w porewolucyjnej Francji od 1799 r. pod nazwą *à la Caracalla*, które modne było w Europie w pierwszej dekadzie XIX w.¹⁶

3. Szczegóły portretu – guziki z numerem pułku, order *Virtuti Militari* i odznaka Kawalera Legii Honorowej, fot. Ewa Andrzejewska

¹⁶ Francuska nazwa fryzury zdradza, że była inspirowana antycznym popiersiem cesarza Karakalli. Cf. J. Quicherat, *Histoire du costume en France depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*, Paris 1875, s. 636; Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. II, Warszawa 1901, s. 172–173; I. Turnau, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa 1999, s. 62; F. Boucher, *Historia mody. Dzieje ubiorów od czasów prehistorycznych do końca XX w.*, (wyd. uzup. przez Y. Deslandes, przekł. z jęz. fr. P. Wrzosek), Warszawa 2009, s. 326.

Opisane tu detale kostiumologiczne pozwalają na dość precyzyjne datowanie portretu na lata 1807–1810, a zatem wykluczają możliwość utożsamiania modelu z nieznanym szerzej Janem Szczepkowskim, który w 1813 r., czyli kilka lat po powstaniu portretu, notowany był jako szwoleżer gwardii służący w 16. batalionie zaledwie w stopniu podporucznika¹⁷. Należy zatem poszukiwać sportretowanego w kręgu pułkowników 1. Legii zwanej warszawską, którzy przed 1810 r. odznaczeni zostali krzyżem kawalerskim orderu *Virtuti Militari*. Analiza danych z *Listy imiennej oficerów wojska Księstwa Warszawskiego z lat 1809–1814* pozwala uznać, że sformułowane wyżej warunki spełnia Kazimierz Małachowski, który w styczniu 1808 r. został odznaczony wspomnianym orderem¹⁸, a 28 maja 1809 r. otrzymał nominację na pułkownika i dowództwo 1. Pułku Piechoty¹⁹. Aby potwierdzić bądź wykluczyć tę tezę, warto sięgnąć do ikonografii portretowej Kazimierza Małachowskiego. Niestety, nie jest ona nazbyt bogata.

Pierwszym źródłem ikonograficznym jest litografia nieznanego autorstwa wykonana w paryskim zakładzie Lithographie Villain i zamieszczona w dziele Józefa Straszewicza wydanym w Stuttgarcie (i niezależnie w Paryżu) między rokiem 1832 a 1837, zawierającym sto portretów i tyleż biogramów uczestników powstania listopadowego (fot. 4)²⁰. Drugi wizerunek, wykonany w technice stalorytu przez Jamesa Hopwooda według rysunku Teofila Kwiatkowskiego, stanowi frontyspis biografii Kazimierza Małachowskiego, spisanej przez Leona Józefa Zienkowicza i opublikowanej w Paryżu w 1847 r., czyli już po śmierci jej bohatera (fot. 5)²¹. Trzecim źródłem ikonograficznym jest anonimowa litografia, ręcznie kolorowana kredkami i akwarelami, zachowana w zbiorach rycin Muzeum Narodowego w Krakowie jako luźna grafika opatrzona podpisem *General Kasimir Malachowski, letzter Generalissimus der polnischen Armee* (fot. 6)²². Przedstawia generała jako jeźdźca

¹⁷ S. Łoza, *op. cit.*, s. 77.

¹⁸ *Xięga Pamiątkowa w 50-letnią rocznicę powstania roku 1830; zawierająca spis imienny dowódców i sztabs-oficerów tudzież oficerów, podoficerów i żołnierzy Armii Polskiej w tymż roku krzyżem wojskowym „Virtuti Militarii” ozdobionych*, Lwów 1881, s. 47; S. Przewalski, *Małachowski Kazimierz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIX, Wrocław 1974, s. 406. Niestety, nie udało się potwierdzić, czy i w jakim czasie Kazimierz Małachowski został odznaczony Legią Honorową. Cf. S. Łoza, *op. cit.*, *passim*; *Polscy Kawalerowie Legii Honorowej*, cz. 1, red. Z. Judycki, Warszawa 2015, *passim*.

¹⁹ B. Gembarzewski, *op. cit.*, s. 73, XXV i XL; G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1812*, Warszawa 1961, s. 21, 81.

²⁰ J. Straszewicz, *Die Polen und die Polinnen der Revolution vom 29. November 1830 oder Hundert Portraits...*, Stuttgart [1832–1837], plansza za s. 334.

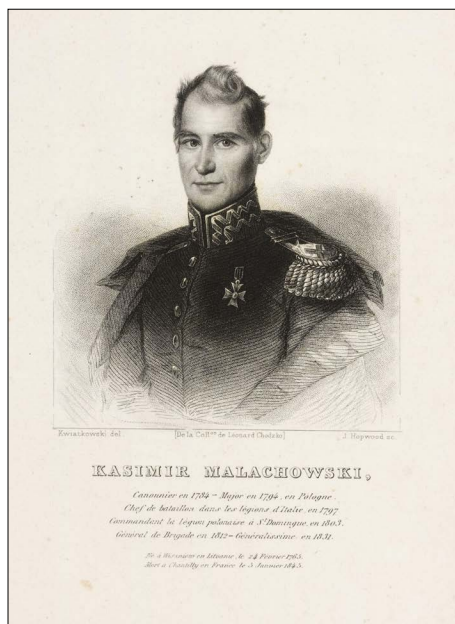
²¹ L.J. Zienkowicz, *Esquisse sur la vie de Casimir Malachowski, généralissime polonais en 1831*, Paris 1847.

²² Nr inw. MNK III-ryc.–49743.

na koniu i zgodnie z treścią napisu musiała powstać również po upadku powstania listopadowego, czyli po 1831 r. Zatem wszystkie trzy wizerunki ukazują nam generała Kazimierza Małachowskiego w wieku ponad 65 lat, u schyłku jego burzliwego i obfitującego w nieprzyjemne zajścia życia²³.

4. Litografia z portretem Kazimierza Małachowskiego z dzieła Józefa Straszewicza, *Die Polen und die Polinnen der Revolution vom 29. November 1830 oder Hundert Portraits...*, Stuttgart 1832–1837; zbiory Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. 858.591 A (polona.pl)

5. Staloryt z portretem Kazimierza Małachowskiego z dzieła Leona Józefa Zienkiewicza, *Esquisse sur la vie de Casimir Malachowski, généralissime polonais en 1831*, Paris 1847; zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie, nr inw. 24995 MNW (<https://cyfrowe.mnw.art.pl>)

Mimo iż wskazane tu graficzne wizerunki dzieli od kaliskiego portretu ponad dwadzieścia lat, nie sposób nie dostrzec pewnych cech wspólnych. Niewątpliwie najbardziej charakterystycznym rysem fizjonomii Kazimierza Małachowskiego był wydatny i nieproporcjonalnie długi nos. Inne znamienne dlań cechy to pociągły kształt twarzy, nieduże, delikatnie wykrojone usta, a także jasne, przejrzyste oczy okolone łagodnymi łukami brwi (fot. 7). Jeszcze w dojrzałym wieku nasz bohater

²³ Szerzej o tym m.in. S. Przewalski, *op. cit.*, s. 406–407.

zachował dość bujne ciemne włosy, które prawdopodobnie dopiero po sześćdziesiątym roku jego życia zdominowała siwizna. Wydatny, długi nos musiał być cechą na tyle dlań charakterystyczną, że podkreślił ją nawet anonimowy autor portretu konnego.

6. Litografia kolorowana z portretem konnym Kazimierza Małachowskiego, zbiory Muzeum Narodowego w Krakowie, nr inw. MNK-III-ryc.-49743 (<https://zbiory.mnk.pl>)

7. Szczegóły portretu pułkownika Kazimierza Małachowskiego,
fot. Ewa Andrzejewska

Warto poświęcić jeszcze nieco miejsca kwestii, jak to „burzliwe i obfitujące w nieprzyjemne zajścia” życie Kazimierza Małachowskiego się potoczyło. Oczywiście nie sposób przytaczać tu za wnikliwym biografem Stefanem Przewalskim szczegółów całego życiorysu, oto jednak najważniejsze fakty. Kazimierz Małachowski herbu Gryf urodził się 24 lutego 1765 r. w Wiszniewie koło Słonima jako syn Stanisława Kostki, podczaszycy nowogrodzkiego i Marianny z Kamińskich. Nauki pobierał u jezuitów w Słonimiu i u bazylianów w Żyrowicach. W 1782 r. wstąpił do Głównej Szkoły Artylerycznej w Warszawie, po ukończeniu której w 1784 r. znalazł się w warszawskiej brygadzie artylerii. W 1792 r. awansował na podporucznika z przydziałem

do artylerii 2. regimentu Piechoty J. Wodzickiego w Krakowie, z którą brał udział w kampanii na Litwie i Podlasiu. W tym samym roku awansował na porucznika korpusu artylerii²⁴. Jako uczestnik insurekcji kościuszkowskiej w 1794 r. awansował na kapitana, a po bitwie pod Raławicami na majora. Walczył pod Szczekocinami, Gołkowem, brał udział w obronie Warszawy. Wyjechał do Francji; w 1797 r. znalazł się w Legionach Henryka Dąbrowskiego. Brał udział w kampaniach 1805–1813, uczestniczył m.in. w ekspedycji na San Domingo. Wyznaczony przez Napoleona i księcia Józefa Poniatowskiego do organizacji armii polskiej, w kwietniu 1807 r. przybył do Warszawy i został przydzielony do sztabu I Legii. W styczniu 1808 r. – na co warto zwrócić szczególną uwagę – został odznaczony orderem *Virtuti Militari*, a w maju tegoż roku awansował na pułkownika i otrzymał dowództwo 1. Pułku Piechoty. Przez drugą połowę 1808 r. i pierwsze miesiące 1809 r. pełnił funkcję komendanta Serocka i warszawskiej Pragi. W kampanii 1809 r. brał ze swym pułkiem udział w bitwach pod Raszynem i pod Wrzawami. Podczas udziału w kampanii 1812 r. awansował do stopnia generała brygady. W 1813 r. w bitwie pod Lipskiem dostał się do niewoli. W czasach Królestwa Polskiego, w latach 1815–1818 pełnił służbę w wojsku polskim jako komendant Modlina. Po wybuchu powstania listopadowego, mimo zaawansowanego wieku, walczył pod Grochowem i Białoleką. Od 20 sierpnia do 7 września 1831 r. był zastępcą naczelnego wodza, a w dniach 7–10 września naczelnym wodzem powstania listopadowego. Wyemigrował do Francji, gdzie ogłosił kilka prac dotyczących powstania listopadowego i Legionów. Zmarł 5 stycznia 1845 r. w Chantilly i tam został pochowany²⁵.

Czy zatem w świetle tych wszystkich rozważań podjęta 56 lat temu przez kaliskich muzealników decyzja o zakupie portretu osoby, która w trakcie badań okazała się kimś innym, da się obronić? I czy stała ekspozycja historyczna w kaliskim Muzeum jest miejscem właściwym dla portretu Kazimierza Małachowskiego? Paradoksalnie tak, gdyż okazało się, że istnieją pewne związki między jego osobą a Kaliszem. Pierwszy Pułk Piechoty Księstwa Warszawskiego, którym Małachowski dowodził w latach 1808–1812, od drugiego półrocza 1809 r. stacjonował w Kaliszu²⁶. W 1810 r. Kazimierz Małachowski został członkiem założonej właśnie w Kaliszu loży masońskiej „Prawdziwa Jedność” na Wschodzie związaney

²⁴ W Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy zachował się patent K. Małachowskiego z awansem na porucznika z 19 VI 1792 r., sygn. Rkp 1224/55 III; <https://kpbk.umk.pl/dlibra/publication/213791/edition/212659/content> (dostęp: 29 II 2024).

²⁵ S. Przewalski, *op. cit.*, s. 406–408.

²⁶ Wcześniej pułk bazował w Warszawie, skąd wymaszerował po 19 IV 1809. Z kolei po opuszczeniu Kalisza pułk przeniósł się do Częstochowy. Jego dowódcami byli kolejno: płk Michał Grabowski (od 4 I 1807), płk Kazimierz Małachowski (od 8 IV 1808), płk Stefan Koszarski (od 21 X 1812) i płk Tadeusz Piotrowski (od 18 I 1813). B. Gembarzewski, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925, s. 53.

z 1. Pułkiem Piechoty. Jak donoszą źródła, osiągnął w niej trzeci stopień wolnomularskiego wtajemniczenia²⁷.

We wczesnych latach Księstwa Warszawskiego Kazimierzowi Małachowskiemu dobrze wiodło się w życiu zawodowym i osobistym. Powtórzmy jeszcze raz, że w styczniu 1808 r. nasz bohater został odznaczony orderem *Virtuti Militari*, a w maju tegoż roku otrzymał awans na pułkownika i dowództwo 1. Pułku Piechoty. Niedługo potem, w 1810 r., czterdziestopięcioletni wówczas Małachowski ożenił się z Benigną Wojczykową (1795–1873), córką Wojciecha, obywatela ziemskiego spod Serocka. Lokalizacja domu rodzinnego narzeczonej nasuwa skojarzenie, że konkury musiały przypaść na czas, kiedy pułkownik pełnił funkcję komendanta Serocka i warszawskiej Pragi, czyli na drugie półrocze 1808 r. i pierwsze miesiące 1809 r. Być może właśnie wtedy, świeżo po awansie i odznaczeniu wojskowym zdecydował się na zamówienie swej malarskiej podobizny. Starannie ułożona fryzura, kolczyk w uchu²⁸ mogą świadczyć o tym, że dbał o swoją powierzchowność i przywiązywał do niej wagę. A może portret powstał z inspiracji narzeczonej albo był przeznaczony na prezent dla niej? Wobec nieznajomości proveniencji obrazu i kolei jego losu prawdopodobnie nigdy się tego nie dowiemy. Wprawdzie pani Benigna Małachowska pozostawiła interesujące i bardzo osobiste pamiętniki, ale opisują one czasy późniejsze – lata powstania listopadowego i emigracji²⁹.

Warstwa formalna portretu, który namalowany został śmiałymi pociągnięciami pędzla, z fakturowym opracowaniem części powierzchni, kontrastującym z gładko potraktowaną, miękko modelowaną partią karnacji i włosów, a także kompletny brak danych faktograficznych nie dają podstaw, aby podjąć próbę atrybucji. Jednakże wskazane już wcześniej datowanie zbieżne jest z okresem, kiedy pułk Małachowskiego stacjonował w Warszawie, co skłania do supozycji, aby autora portretu szukać przede wszystkim w kręgu malarzy warszawskich.

Kaliski portret pułkownika Małachowskiego to szóste znane źródło ikonograficzne przedstawiające mundur 1. Pułku Piechoty Księstwa Warszawskiego. Cztery z nich znane są jedynie z rysunkowych interpretacji Bronisława Gembarzewskiego³⁰,

²⁷ L. Hass, *Uzupełnienia i aneksy*, [do:] S. Małachowski-Łempicki, *Wykaz polskich Łóż Wolnomularskich oraz ich członków w latach 1738–1821 poprzedzony zarysem historii wolnomularstwa polskiego...*, [s.l.; s.a.], s. 87, <https://www.wbc.poznan.pl/Content/96430/Hass%20uzupe%C5%82nia%20Ma%C5%82achowskiego.pdf> (dostęp: 1 III 2024).

²⁸ O modzie na męskie kolczyki w angielskiej marynarce wojennej w XIX w. cf. E. Rossal, *Kolczyki męskie*, <https://etnomuzeum.eu/zbiory/kolczyki-meskie> (dostęp: 29 II 2024).

²⁹ *Generałowej Benigny Kazimierzowej Małachowskiej Pamiętniki, 1830–1870*. Ogłosił dr J. Frejlich, „Przewodnik naukowy i literacki” (dodatek do „Gazety Lwowskiej”) 1919, R. XLVII, z. 1–12, s. 1–19, 97–114, 193–207 i nn.

³⁰ B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1965*, t. III (*Od 1797 do 1814 roku*), Warszawa 1964, tab. 116.

który dotarł do nieistniejących już oryginałów znajdujących się do wybuchu II wojny światowej w rękach prywatnych. Piątym znanym przekazem jest akwarela pędzla Józefa Kosińskiego z wyobrażeniem dwudziestu wołyżerów i grenadierów z czasów Księstwa Warszawskiego, przechowywana w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego. Kolejne dwa źródła to litografia z wyobrażeniem fizyliera 1. Pułku Piechoty pochodząca z albumu ubiorów wojskowych Józefa Kondratowicza wydane w 1829 r.³¹ i obraz Januarego Suchodolskiego z 1855 r. przedstawiający *Śmierć Cypriana Godebskiego pod Raszynem*³². Właściwie tylko dwa ostatnie wyobrażenia mają charakter przekazów bezpośrednich, nieobarczonych interpretacją. Tym bardziej należy docenić ujawnienie w prowincjonalnym muzeum kolejnego, nieznanego dotąd źródła ikonograficznego, które stanowi znakomity materiał do kostiumologii wojskowej.

Reasumując, w oparciu o badania kostiumologiczne i komparatystyczne udało się ustalić tożsamość mężczyzny sportretowanego w mundurze z okresu Księstwa Warszawskiego, a także precyzyjnie datować portret, który okazał się cennym i całkowicie nieznanym źródłem ikonograficznym.

Bibliografia (Bibliography)

Źródła drukowane

Generałowej Benigny Kazimierzowej Małachowskiej Pamiętniki, 1830–1870. Ogłosił dr J. Frejlich, „Przewodnik naukowy i literacki” (dodatek do „Gazety Lwowskiej”) 1919, R. XLVII, z. 1, s. 1–19; z. 2, s. 97–114; z. 3, s. 193–207; z. 4, s. 289–304; z. 5, s. 399–418; z. 6, s. 499–515; z. 7, s. 605–619; z. 8, s. 687–708; z. 9, s. 779–796; z. 10, s. 869–901; z. 11, s. 1007–1028; z. 12, s. 1132–1155.

Kondratowicz J., *Ubiory Wojska Polskiego Xsięstwa Warszawskiego*, Warszawa 1829.

Straszewicz J., *Die Polen und die Polinnen der Revolution vom 29. November 1830 oder Hundert Portraits...*, Stuttgart [1832–1837].

Straszewicz J., *Les Polonais et les Polonaises de la Révolution du 29 Novembre 1830*, Paris [1832–1837].

Zienkiewicz L.J., *Esquisse sur la vie de Casimir Małachowski, généralissime polonais en 1831*, Paris 1847.

³¹ J. Kondratowicz, *Ubiory Wojska Polskiego Xsięstwa Warszawskiego*, Warszawa 1829, [s.p.].

³² W zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, nr inw. MP 3813.

Opracowania

- Boucher F., *Historia mody. Dzieje ubiorów od czasów prehistorycznych do końca XX w.*, (wyd. uzup. przez Y. Deslandes, przekł. z jęz. fr. P. Wrzosek), Warszawa 2009.
- Czop J., *Barwa armii Księstwa Warszawskiego oraz formacji polskich w służbie cesarza 1807–1814*, Rzeszów 2015.
- Dunaj P., Piecyk I., *Broń i barwa ułanów Księstwa Warszawskiego w latach 1807–1809*, [s.l.] 2019.
- Dunaj P., Piecyk I., *Broń i barwa ułanów Księstwa Warszawskiego w latach 1809–1812*, [s.l.] 2021.
- Dunin-Wilczyński Z., *Legia Honorowa. Zarys historii orderu*, Warszawa 2002.
- Filipow K., *Order Virtuti Militari 1792–1945*, Warszawa 1990.
- Gembarzewski B., *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925.
- Gembarzewski B., *Wojsko polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa 1905.
- Gembarzewski B., *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1965*, t. III (*Od 1797 do 1814 roku*), Warszawa 1964.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska*, t. II, Warszawa 1901.
- Łoza S., *Legia Honorowa w Polsce 1803–1923*, Zamość 1923.
- Polscy Kawalerowie Legii Honorowej*, cz. 1, red. Z. Judycki, Warszawa 2015.
- Przewalski S., *Małachowski Kazimierz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIX, Wrocław 1974, s. 405–408.
- Quicherat J., *Histoire du costume en France depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*, Paris 1875.
- Ratajczyk L., *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, Warszawa 1981.
- Splitt J.A., *Z dziejów kaliskiego muzealnictwa*, [w:] T. Baranowski, J.A. Splitt, L. Ziabka, R. Żukowski, *Katalog wystawy archeologicznej w Kaliszu. Korzenie Kalisza*, Kalisz 2006, s. 3–31.
- Turnau I., *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa 1999.
- Xięga Pamiątkowa w 50-letnią rocznicę powstania roku 1830; zawierająca spis imienny dowódców i sztabs-oficerów tudzież oficerów, podoficerów i żołnierzy Armii Polskiej w tymż roku krzyżem wojskowym „Virtuti Militarii” ozdobionych*, Lwów 1881.
- Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, red. J. Sikorski, t. II, Warszawa 1966.
- Zych G., *Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1812*, Warszawa 1961.
- Żygulski Z. (jun.), Wielecki H., *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988.

Opracowania niedrukowane

Goik H., Dokumentacja opisowa i fotograficzna prac konserwatorskich: Portret Jana Szczepkowskiego nr inw. 1467 z muzeum w Kaliszu, maszynopis w dziale sztuki MOZK, sygn. 10.

Pierzyńska E., Karty inwentarzowe MOZK/S/368 i MOZ/S/369 z 17 IV 1969, rękopisy w aktach działu sztuki MOZK.

Netografia

Biblioteka Barwy i Broni, <https://napoleon.org.pl/index.php/biblioteka-barwy-i-broni> (dostęp: 26 II 2024).

Hass L., *Uzupełnienia i aneksy*, [do:] S. Małachowski-Łempicki, *Wykaz polskich Łóż Wolnomularskich oraz ich członków w latach 1738–1821 poprzedzony zarysem historii wolnomularstwa polskiego i ustroju Wielkiego Wschodu Narodowego Polskiego*, [s.l.; s.a.], <https://www.wbc.poznan.pl/Content/96430/Hass%20uzupe%C5%82nia%20Ma%C5%82achowskiego.pdf> (dostęp: 1 III 2024).

Rossal E., *Kolczyki męskie*, <https://etnomuzeum.eu/zbiory/kolczyki-meskie> (dostęp: 29 II 2024).

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Bydgoszczy, *Patent K. Małachowskiego z 19 czerwca 1792 r.*, sygn. Rkp 1224/55 III, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/213791/edition/212659/content> (dostęp: 29 II 2024).

Notka o autorce

Dr Ewa Andrzejewska – doktor historii sztuki, wieloletni pracownik Urzędu Ochrony Zabytków w Kaliszu, od 2012 r. kustosz Działu Sztuki w Muzeum Okręgowym Ziemi Kaliskiej w Kaliszu, a od 2023 r. adiunkt w Instytucie Interdyscyplinarnych Badań Historycznych Uniwersytetu Kaliskiego im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego.

Zainteresowania naukowe: rzemiosło artystyczne (zwłaszcza złotnictwo i dawne tekstylia), sztuka regionu kaliskiego.

e.andrzejewska@uniwersytetkaliski.edu.pl